

ROLA SZKOŁY W WYCHOWANIU AKSJOLOGICZNYM**Rozprawy Społeczne Nr I (IV) 2010, 35-48****Beata Wołosiuk**

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Streszczenie: Najważniejszym miejscem, gdzie dokonują się relacje między wychowankiem a wychowawcą jest rodzina, a tuż za nią szkoła. Prezentowany artykuł podejmuje zagadnienie dotyczące kształcenia aksjologicznego w edukacji wczesnoszkolnej. Szkoła jest instytucją odpowiedzialną (obok rodziny) za wychowanie do wartości.

Struktura artykułu ma charakter teoretyczno-badawczy. Część teoretyczna obejmuje literaturę przedmiotu, ukazuje podstawowe problemy dotyczące wartości w edukacji, procesu wartościowania oraz nabywania kompetencji aksjologicznych.

W artykule zostały przedstawione opinie rodziców uczniów klas III na temat roli edukacji wczesnoszkolnej w wychowaniu do wartości.

Słowa kluczowe: wartości, wartościowanie, edukacja, wychowanie aksjologiczne.

W artykule zostanie przedstawiony problem wychowania do wartości dzieci w młodszym wieku szkolnym. Młodszy wiek szkolny to bardzo ważny etap w życiu człowieka, ponieważ ma ogromny wpływ na jego dalsze lata. Wiek wczesnoszkolny jest okresem, w którym kształtuje się osobowość dziecka. Jest to szczególnie czas podatności na oddziaływania wychowawcze oraz wzmożonej ciekawości poznawczej. Szkoła, obok rodziny, to ważne miejsce, gdzie dzieci poznają wartości. W związku z tym zostaną przedstawione opinie rodziców uczniów klas III na temat roli szkoły w kształceniu aksjologicznym.

Wartości w edukacji

B. Śliwerski uważa, że edukacja „to podstawowe pojęcie w pedagogice, obejmujące ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych. (łac. *educatio, educo* – wprowadzać, wyciągać, poprowadzić, wychować)”. Autor ten pisząc dalej zauważa, że edukacja jest „z jednej strony czynnikiem kształtowania człowieka, z drugiej nieodzownym warunkiem twórczym jego naturalnego rozwoju” (Śliwerski 2003, s. 906).

Tak więc pod szerokim określeniem „edukacja”, kryją się te wszystkie działania, które w pełni uformują człowieka. Do tych działań zaliczymy wychowanie, które jest pojęciem wieloznacznym i różnie definiowanym. Najogólniej można powiedzieć, że wychowanie jest świadomym i celowym oddziaływaniem, które ma doprowadzić do zmian

w osobowości wychowanka. Edukacja zawiera również pojęcie kształcenia, czyli nauczania i uczenia się razem wziętych.

Kształcenie to stwarzanie warunków dla wszechstronnego rozwoju intelektualnego człowieka, czyli nabywania wiedzy, poglądów, przekonań, rozwijania zdolności i zainteresowań. Nie jest możliwe wychowywanie i kształcenie tożsamości młodego człowieka bez konkretnych „drogowskazów”, czyli wartości.

Jak słusznie zauważa K. Popielski, „wartości wiążą ludzką egzystencję z życiem, aktywizują przebieg relacji międzyludzkich i są przedmiotem odniesienia dla jednostki. Przyciągają i otwierają na rzeczywistość, zobowiązują i ukierunkowują. W tym znaczeniu można o nich orzekać w terminach rzeczywistości, które umożliwiają jednostce proces autotransformacji, transformacji, ukierunkowania i podejmowania decyzji” (Popielski 1996, s. 62).

W pedagogice wartości często są rozumiane jako coś, co jest ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa. Wartości są postrzegane jako pozytywne odczucia, które stanowią cel ludzkich dążeń.

Jak pisze M. Nowak: „Wartości wyrażają to, *co być powinno i czego pragniemy*, wpisują w rzeczywistość pewien *sens ostateczny*, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Są filarami, na których opiera się życie społeczne, osobiste i wspólnotowe. Podstawowe zachowania ludzkie są przez nie motywowane i regulowane. Stanowią podstawowy element ludzkich postaw i przyjętego stanowiska” (Nowak 2001, s. 393).

Człowiekowi, który nie posiada żadnych wzorców, nie ma punktów odniesienia w życiu, grozi moralna ambiwalencja. Taki stan może powodować zagubienie, niepewność i apatię człowieka. Dlatego zadaniem pedagoga – tego, który prowadzi – jest wychowywać w duchu szacunku do wartości moralnych. Jak mówi D. Von Hildebrand – życie moralne wspiera się na następujących postawach:

- prawości,
- wierności,
- kierowania się poczuciem odpowiedzialności,
- szacunku dla prawdy,
- dobroci (Kuczkowski 1985).

Edukacja może zapewnić wszechstronny rozwój dziecka tylko wtedy, gdy wartości będą obecne podczas całego procesu wychowania i kształcenia. Świadome i celowe oddziaływanie na wychowanka jest możliwe, jeśli wychowawca będzie znał hierarchię wartości i w umiejętny sposób przekaże je dziecku, tak by ono przyjęło je jako swoje.

Istnieje ścisły związek między wartościami a celami edukacji szkolnej. Cele edukacji szkolnej są uświadomionym i „zaprogramowanym” efektem, jaki pragniemy otrzymać w rozwoju wychowanków w czasie trwania procesów kształcenia. To, jakie te cele będą, zależy od wychowanka, wychowawcy a także sytuacji społecznej, kulturalnej i politycznej.

Proces wartościowania

Wartościowanie możemy określić jako wydawanie sądów oceniających, akceptujących bądź nie dany stan rzeczy, pewne zachowania, zjawiska, zdarzenia. Wartościowanie domaga się uznania pierwotnie pewnego systemu wartości, który jest podstawą wydawania sądów. Według „Nowego słownika języka polskiego” – „wartościować” to „określać wartość etyczną, moralną, kulturalną czegoś; szeregować coś według tej wartości, szacować” (Dunaj 2005, s. 764). Wartościowanie bywa definiowane jako „dokonywanie ocen, sądów oceniających, zawierających aprobatę lub dezaprobatę stanu rzeczy, zdarzenia lub zachowania się (postępowania)” (Łąkowski 1982, s. 836).

Jak zauważa P. Oleś: „Coś jest, a raczej staje się wartością dlatego, że jest cenione, pożądane lub uznawane za wartość. Realizacja tak rozumianych wartości utożsamia się z dążeniem do akceptowanego lub pożadanego celu, a samo to zachowanie (dążenie) bywa uważane za przejaw wartościowania” (Oleś 1989, s. 9).

Proces wartościowania, zdaniem Z. Matulki, przebiega dwoma torami. Najpierw budowana jest

subiektywna hierarchia wartości, potem następuje ocenianie, na ile wybrane wartości zostały przez daną osobę przyswojone. Tak więc, budowanie hierarchii wartości dziecka ma miejsce, gdy jest ono wprowadzane w świat wartości przez wychowawców i nauczycieli (Matulka 2005).

Rathes, Harmina i Simon uważają, że proces wartościowania powinien przebiegać według następujących postulatów:

- wolny wybór;
- spośród samodzielnie odkrytych alternatywnych możliwości;
- po rozważeniu konsekwencji każdej z nich;
- oceniany pozytywnie przez jednostkę i będący dla niej źródłem satysfakcji;
- uzgodniony z wartościami innych ludzi, czyli również przez innych oceniany pozytywnie;
- zgodnie z wyborem działania, czyli wybór ma prowadzić do realizacji wartości;
- wytworzenie się trwałych wzorców postępowania, czyli realizacja wartości w powtarzalnych zachowaniach (Matulka 2005).

Należałoby się obecnie zastanowić, jak zorganizować edukację szkolną, aby była ona edukacją ku wartościom. Jest to trudny problem, ponieważ wychowanie do wartości nie może być tożsame z automatycznym narzucaniem wychowankowi pewnych wartości.

Jak przekazywać wartości, aby proces ten nie był indoktrynacją, zastanawia się M. Nowak, który za O. Reboul podaje przykład Jezusa Chrystusa jako Nauczyciela, który mówiąc o wartościach, nie wykazuje intencji wychowywania, mimo to jednak wychowuje. W związku z tym proponowane są następujące strategie:

- 1) strategia dysonansu;
- 2) strategia świadectwa;
- 3) strategia stymulacji (Nowak 2001).

K. Olbrycht rozważając proces wychowania do wartości twierdzi, że kształcenie aksjologiczne powinno zawierać „pomoc w uzyskaniu wiedzy o wartościach i wartościowaniu oraz w rozwoju struktur i procesów odpowiadających za: umiejętność rozpoznawania sytuacji wyboru, podejmowania decyzji o przyjęciu postawy wartościującej, wybór celów i środków związanych z określonymi wartościami oraz gotowość do podejmowania i umiejętność realizowania odpowiadających tym wartościom działań” (Olbrycht 2000, s. 88). W związku z tym na kształcenie aksjologiczne – według K. Olbrycht – składa się:

- 1) nauczanie o sposobach traktowania wartości, o ich uzasadnianiu, konsekwencjach wyboru wartości;
- 2) odnoszenie działań wychowawczych do pewnych koncepcji wartości.

Internalizacja wartości będzie możliwa, jeśli wartości zostaną:

- poznane,
- zrozumiane,
- zaakceptowane,
- wytworzy się do nich pozytywny stosunek,
- podjęte zostaną samodzielne wybory i związane z nimi działania na rzecz realizacji tych wartości (Olbrycht 2000, s. 27).

Urzeczywistnianiu wartości sprzyja przestrzeganie następujących zasad:

1. Zasada osobowego rozwoju.
2. Zasada kształtowania odpowiedzialności za decyzje i wybory.
3. Zasada pogłębiania myślenia przyczynowo-skutkowego.
4. Zasada własnej autonomii.
5. Zasada stałego pogłębiania wiedzy (Ostrowska 1999, s. 23).

Najczęściej stosowaną metodą przekazywania wartości w procesach edukacji szkolnej jest – jak zauważa Z. Matulka – podawanie informacji. Poznanie wartości, chociaż niezwykle potrzebne, nie jest jeszcze przekazywaniem wartości. Ważnym elementem w procesie przekazywania wartości jest zrozumienie, przeżycie ich atrakcyjności, uczuciowe i wolicjonalne „przyłgnięcie” do nich. Skutecznym sposobem przekazywania wartości jest aktualizacja ich przez uczniów w konkretnych sytuacjach wychowawczych (Matulka 1998).

Z. Matulka uważa, że proces ten powinien odbywać się poprzez dialog pedagogiczny, który zakłada partnerstwo wychowawcy i wychowanka. Nie tylko wychowawca przekazuje wartości wychowankowi, lecz obserwujemy tu interakcję zachodzącą między dwoma podmiotami. Ważne jest, aby zachowania obydwu partnerów były autentyczne.

Zadaniem wychowawców jest odnajdywanie i realizowanie pożądaných wartości. Dzieci należy zachęcać do samodzielnych wyborów, stwarzać możliwości dokonywania wolnych wyborów, ukazywać konsekwencje wyborów. W związku z tym można posłużyć się różnymi technikami klasyfikacji wartości (np. arkusze pytań pisemnych, niedokończone zdania, samodzielne konstruowanie przez dzieci listy wartości, psychodramę) (Węgrzyńska 2004).

Etapy nabywania kompetencji aksjologicznych

Organizując proces wychowania do wartości należy uwzględnić różne etapy osiągania kompetencji aksjologicznych, które U. Ostrowska uporządkowała w następujący sposób:

a) odkrywanie, rozpoznawanie wartości (wymagana jest zdolność rozpoznawania dobra i zła przez dziecko, zauważania tego co jest cenne);

b) rozumienie wartości (potrzebna jest wiedza o wartościach, oraz zdolność logicznego myślenia);

c) uznawanie, akceptowanie wartości (dziecko powinno przyjmować wartości jako własne);

a) urzeczywistnianie wartości (wymagana jest konsekwencja jeśli chodzi o zakres przyjętych zobowiązań w świecie wartości);

b) tworzenie wartości (wymagana jest aktywność twórcza) (Ostrowska 2006).

Nauczyciel, który przygotowuje ucznia do dorosłego życia, poprzez przekazywaną wiedzę i własną postawę wprowadza go w świat wartości. Wychowawca pokazuje, na czym polegają wymieniane przez niego wartości. Ważny jest sposób prowadzenia zajęć, wskazany jest dialog i twórcze zaangażowanie ucznia (Ostrowska 1999).

Zadaniem wychowawców, jak zauważa K. Ostrowska, jest wykształcenie człowieka, który będzie interesował się światem, jak również sobą, będzie poszukiwał informacji, ale także będzie w stanie zgromadzoną wiedzę przyjąć, przetworzyć oraz wykorzystać dla dobra własnego i innych (Ostrowska 1999).

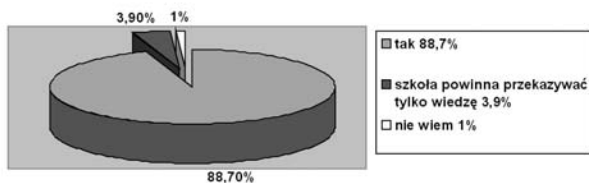
Wychowawca powinien przekazać takie wartości, które dziecko będzie mogło osobiście odnaleźć w otaczającym świecie i bezpośrednio doświadczyć, a w konsekwencji przyjąć jako własne (Malicka 1999).

Analiza badań empirycznych dotyczących roli szkoły w wychowaniu do wartości

Wychowując dziecko do wartości należy odpowiedzieć: w jaki sposób dziecko poznaje wartości, jak wygląda ich przekaz? W obecnej części zostaną zaprezentowane wyniki badań własnych dotyczących uwarunkowań wychowania do wartości. Przedstawione będą opinie rodziców dzieci klas III mieszkających w powiecie białskim. Dane dotyczące uwarunkowań wychowania do wartości w rodzinie zostały uzyskane w badaniu *Kwestionariuszem dla rodziców* własnego autorstwa. Jak zostało wcześniej powiedziane, szkoła, obok rodziny jest ważnym miejscem, gdzie dzieci poznają wartości. W związku z tym zostaną przedstawione opinie rodziców uczniów klas III na temat roli szkoły w kształceniu aksjologicznym.

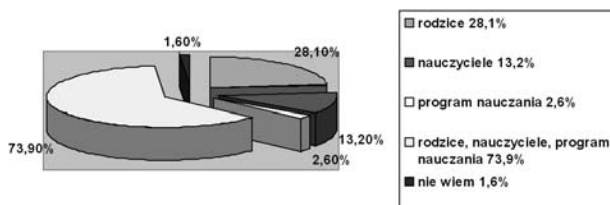
Rodzice zostali zapytani, czy ich zdaniem wartości stanowią ważny problem w edukacji szkolnej. Opinie badanych przedstawia wykres nr 1.

Zdecydowana większość respondentów (275 osób – co stanowi 88,7% wszystkich badanych) uważa, że wartości stanowią ważny problem w edukacji szkolnej, 12 rodziców (3,9%) twierdzi, że szkoła powinna zajmować się tylko przekazywaniem wiedzy, 3 badanych (1%) nie miała zdania na ten temat.

Wykres 1. Czy wartości zdaniem rodziców to ważny problem w edukacji szkolnej?

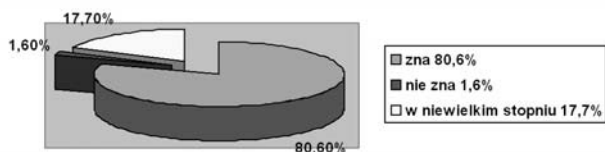
Wykres nr 2 przedstawia, kto zdaniem respondentów odpowiedzialny jest za kształtowanie pożądaných wartości.

Wykres 2. Osoby odpowiedzialne za kształtowanie pożądaných wartości.

Rodzice uważają, że za kształtowanie pożądaných wartości odpowiedzialni są zarówno rodzice, nauczyciele i program nauczania (takiej odpowiedzi udzieliło 229 rodziców – co stanowi 73,9% wszystkich badanych), 28,1% respondentów jest zdania, że to głównie rodzice powinni kształtować wartości ich dzieci, 13,2% uważa, iż jest to zadanie przeznaczone dla nauczycieli, 2,6% badanych twierdzi, że odpowiedzialny jest za to program nauczania, a 1,6% respondentów nie ma zdania na ten temat.

Jak wynika z analizy przeprowadzonych badań zdecydowana większość rodziców twierdzi, że na kształtowanie pożądaných wartości u ich dzieci obok rodziców i nauczycieli wpływ ma również program nauczania w szkole, więc słuszne wydaje się następane pytanie, które zadała autorka artykułu. Dotyczy ono znajomości, obowiązującego dzieci respondentów, programu nauczania w szkole. Wykres nr 3 ukazuje, jak przedstawia się u badanych rodziców znajomość programu nauczania ich dzieci.

Wykres 3. Znajomość programu nauczania przez rodziców.

Jak przedstawia wykres większość respondentów (250 osób, co stanowi 80,6% wszystkich badanych) twierdzi, iż zna program nauczania swojego dziecka. 55 osób (17,7%) w niewielkim stopniu orientuje się, czego uczy się jego dziecko w szkole. 5 rodziców (1,6%) przyznało się, że nie zna programu nauczania swojego dziecka.

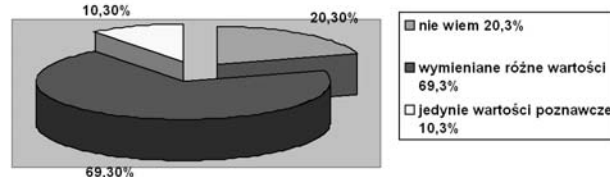
Rodzice zostali zapytani, w jaki sposób zostali zapoznani z programem nauczania ich dziecka. Otrzymane w wyniku badań informacje przedstawia tabela nr 1.

Tabela 1. Sposób, w jaki rodzice poznali program nauczania swojego dziecka

Sposób poznania programu nauczania	N	%
Program nauczania przedstawił dyrektor szkoły na zebraniu rodzicielskim	29	9,4
Rodzice o programie nauczania dowiedzieli się od wychowawcy dziecka	215	69,4
Rodzice poznali program przeglądając podręczniki dziecka	25	8,1
Odrabiając z dzieckiem lekcje	14	4,5
Rozmawiając z dzieckiem	11	3,5
Od innych rodziców	1	0,3
Rodzice są nauczycielami	4	1,3
Brak odpowiedzi	11	3,5
Razem	310	100

Jak przedstawia powyższa tabela, rodzice o programie nauczania swojego dziecka dowiedzieli się w szkole: od wychowawcy dziecka – 215 osób (co stanowi 69,4% wszystkich respondentów) oraz dyrektora szkoły – 29 rodziców (9,4%). Rodzice mogli napisać w jaki inny sposób poznali program nauczania dziecka. Z tej możliwości skorzystało 30 (9,6%) rodziców, podając, że o programie nauczania dowiedzieli się: odrabiając z dzieckiem lekcje, rozmawiając z dzieckiem, od innych rodziców, program znają, ponieważ sami są nauczycielami. 11 osób (3,5%) nie udzieliło odpowiedzi na pytanie dotyczące źródła poznania programu nauczania swojego dziecka. Można więc przypuszczać, iż nie znają programu nauczania swojego dziecka.

Następnie zapytano rodziców, jakie wartości powinny ich zdaniem być propagowane w edukacji.

Wykres 4. Jakie wartości powinny być lansowane w edukacji zdaniem rodziców?

Odpowiedzi rodziców były zróżnicowane. Część rodziców uważa, że w szkole należy głównie zwracać uwagę na wartości poznawcze (32 osoby co stanowi 10,3% wszystkich respondentów). W grupie tej można spotkać następujące wypowiedzi: „w szkole dziecko powinno zdobywać przede wszystkim wiedzę”, większość wymienia inne wartości (215 osób – 69,3%). 63 (20,3%) osoby nie wiedziały, jakie wartości należy brać pod uwagę w edukacji ich dziecka.

Tabela nr 2 przedstawia, jakie wartości oprócz poznawczych, zdaniem rodziców, powinny być propagowane w edukacji zintegrowanej.

Tabela 2. Wartości, które zdaniem rodziców powinny być lansowane w edukacji zintegrowanej

Wartości	N
patriotyzm	125
uczciwość	120
dobroć, dobro	116
prawda, prawdomówność	110
wartości religijne	52
miłość	39
szacunek	31
rodzina	28
pomaganie innym	23
sprawiedliwość	19
zdrowie, zdrowy styl życia	19
życzliwość	18
pracowitość	17
praworządność	15
przyjaźń	15
odpowiedzialność	14
rzetelność	13
sumienność	11
szczerłość	11
tolerancja	10
wrażliwość	9
honor	9
obowiązkowość	8
lojalność	8
piękno, wartości estetyczne	7
wyrozumiałość	6
poszanowanie ludzkiej godności	5
samodzielność	5
zaradność	5
radość życia	4
uprzejmość	4
odwaga	3
harmonia	2
obiektywność	2
pokój	2
dbałość o środowisko naturalne	1

Jak zostało zaprezentowane w powyższej tabeli, wartości, które zdaniem rodziców, oprócz poznawczych (wiedzy, mądrości, poznania), powinny być głównie rozpowszechniane w edukacji zintegrowanej to: patriotyzm, uczciwość, dobro, prawda, religia, miłość, szacunek, rodzina.

Następny etap przeprowadzonych badań pozwolił poznać, na jakie wartości, zdaniem rodziców, zwraca się szczególną uwagę w szkole, do której uczęszcza ich dziecko.

Tabela 3. Wartości preferowane przez szkołę (w opinii rodziców).

Wartości	N	%
Wartości poznawcze	211	74,6
Wartości moralne (dobro, uczciwość, sprawiedliwość)	107	37,8
Wartości religijne	53	18,7
Wartości osobowe (zdolności, tendencje rozwojowe)	51	18
Wartości społeczne (patriotyzm, samorządność, praworządność)	51	18
Wartości witalne (zdrowie, siła, równowaga psychiczna)	34	12
Wartości estetyczne (piękno, wzniosłość, tragizm)	20	7,1
Nie wiem	8	2,8

Jak zostało przedstawione w tabeli nr 3, rodzice uważają, iż w szkole, do której uczęszczają ich dzieci, najczęściej zwraca się uwagę na wartości poznawcze, następnie moralne i religijne.

Założono, że rodzice wychowując swoje dziecko, na pewne wartości, które są lansowane przez szkołę, nie zwracali szczególnej uwagi. Tabela nr 4 przedstawia wartości, które są preferowane w szkole, a nie były brane pod uwagę przez rodziców w wychowaniu dzieci.

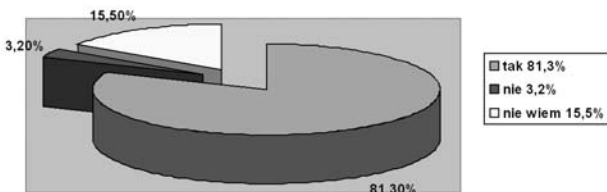
Tabela 4. Wartości lansowane przez szkołę, które nie były uwzględniane przez rodziców w wychowaniu dzieci.

Wartości	N	%
poznawcze (poznanie, wiedza)	20	6,5
moralne (dobro, uczciwość, sprawiedliwość)	9	2,9
estetyczne (piękno, wzniosłość, tragizm)	70	22,6
osobowe (zdolności, tendencje rozwojowe)	26	8,4
społeczne (patriotyzm, samorządność, praworządność)	41	13,2
witalne (zdrowie, siła, równowaga psychiczna)	17	5,5
religijne	4	1,3
nie ma takich	20	6,5
nie wiem	103	33,2

Część badanych rodziców nie wiedziała, czy istnieją wartości, których nie uwzględniali w wy-

chowaniu swoich dzieci (103 osoby, co stanowi 33,% respondentów). Rodzice przyznają, że wartościami najczęściej pomijanymi w wychowaniu a uwzględnianymi w edukacji szkolnej są: wartości estetyczne (tak uważa 70 osób – 22,6% badanych), wartości społeczne (41 osób – 13,2%) i wartości osobowe (26 osób – 8,4%).

Poproszono rodziców o ocenę wpływu edukacji zintegrowanej na kształtowanie pożądaných wartości ich dzieci.

Wykres 5. Czy edukacja zintegrowana pozytywnie wpłynęła na rozwój pożądaných wartości dziecka (w opinii rodziców)?

Jak pokazuje powyższy wykres, większość rodziców (252 osoby co stanowi 81,3% wszystkich badanych) uważa, że edukacja szkolna pozytywnie wpłynęła na rozwój pożądaných wartości ich dziecka. 48 osób (15,5%) nie ma zdania na ten temat. Natomiast tylko 10 badanych (3,2%) twierdzi, że według nich edukacja szkolna nie ma znaczenia w kształtowaniu pożądaných wartości ich dziecka.

Ważne jest poznanie wartości, które zdaniem rodziców rozwinęły się od czasu, gdy ich dziecko uczęszcza do szkoły. Tabela nr 5 przedstawia wykaz wartości, które rozwinęły się u dzieci w szkole.

Tabela 5. Wartości, które rozwinęły się u dzieci w szkole (zdaniem rodziców)

Wartości	N	%
poznawcze (poznanie, wiedza)	242	78,1
moralne (dobro, uczciwość, sprawiedliwość)	101	32,6
estetyczne (piękno, wzniosłość, tragizm)	48	15,5
osobowe (zdolności, tendencje rozwojowe)	114	36,8
społeczne (patriotyzm, samorządność, praworządność)	98	31,6
witalne (zdrowie, siła, równowaga psychiczna)	73	23,5
religijne	86	27,7
razem	310	100,0

Największa grupa badanych rodziców uważa, że wartościami, które ich zdaniem rozwinęły się od czasu, gdy ich dziecko uczęszcza do szkoły, są wartości poznawcze. Tak twierdzi 242 respondentów, co stanowi 78,1% wszystkich badanych), osobowe (114 osób – 36,8%) i moralne (101 osób – 32,6%). Najmniej rodziców wskazuje na wartości estetyczne, które rozwinęły się u ich dzieci w szkole (48 osób – 15,5%).

Jak już zauważono, wychowanie do wartości nie może polegać na narzucaniu ich dziecku. Ważny więc wydaje się problem przekazu wartości. Dlatego zapytano rodziców, w jaki sposób ich zdaniem uczniowie poznają wartości w szkole? Tabela nr 6 przedstawia uzyskane odpowiedzi.

Tabela 6. Przekaz wartości w edukacji zintegrowanej (w opinii rodziców)

Sposób w jaki dziecko poznaje wartości w szkole	N	%
Poprzez informację jak należy postępować	156	50,3
Przykład osób znaczących	58	18,7
Uczeń pod kierunkiem nauczyciela stara się rozpoznać, zrozumieć i zaakceptować pewne wartości	176	56,8
Inne formy	9	2,9
Nie wiem	14	4,5
Razem	310	100

Ponad połowa badanych (176 osób, co stanowi 56,8% wszystkich respondentów) uważa, że ich dzieci pod kierunkiem nauczyciela starają się rozpoznać, zrozumieć i zaakceptować pewne wartości. 156 osób (50,3%) twierdzi¹, iż najczęściej stosowaną metodą przekazywania wartości w szkole ich dzieci jest informacja, jak należy postępować.

Wnioski

1. Badani rodzice uważają, że za kształtowanie pożądaných wartości odpowiedzialni są zarówno rodzice, nauczyciele jak i program nauczania.

2. Zdaniem respondentów w edukacji zintegrowanej powinny być głównie lansowane następujące wartości: patriotyzm, uczciwość, dobro, prawda, religia, miłość, szacunek, rodzina.

3. Rodzice uważają, iż w szkole, do której uczęszcza ich dzieci, najczęściej zwraca się uwagę na wartości poznawcze, następnie moralne i religijne.

4. Rodzice przyznają, że wartościami najczęściej pomijanymi w wychowaniu a uwzględnianymi w edukacji szkolnej są: wartości estetyczne (tak uważa 70 osób – 22,6% badanych), wartości społeczne (41 osób – 13,2%) i wartości osobowe (26 osób – 8,4%).

5. Większość rodziców (252 osoby co stanowi 81,3% wszystkich badanych) uważa, że edukacja szkolna pozytywnie wpłynęła na rozwój pożądaných wartości ich dziecka.

¹ podobnie zauważa Z. Matulka, *Przekazywanie wartości w procesie edukacji szkolnej*. „Edukacja i Kultura”, 1998, nr 1(23), s. 12 - 14.

Literatura:

1. Dunaj B. (2005), *Nowy słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Wilga 2005, Warszawa.
2. Kuczkowski S. (1985), *Przyjacielskie spotkania wychowawcze*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków.
3. Łąkowski R. (1982), *Encyklopedia Popularna PWN*. PWN, Warszawa.
4. Malicka M. (1999), *Dać ludziom pragnienie*. W: K. Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna*. Wydawnictwo UŚ, Katowice, s.
5. Matulka Z. (1998), *Przekazywanie wartości w procesie edukacji szkolnej*. „Edukacja i Kultura”, nr 1(23), s. 9-15.
6. Matulka Z. (2005), *Wartości u podstaw wychowania personalistycznego*. W: F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne*. Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 225-235.
7. Nowak M. (2001), *Podstawy pedagogiki otwartej*. Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
8. Śliwerski B. (2003), *Edukacja*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 905-906.
9. Popielski K. (1996), *Wartości i ich znaczenie w życiu ludzkim*. W: K. Popielski, *Wartości – człowiek – sens* (red.), RW KUL, Lublin, s.61-69.
10. Olbrycht K (2000), *Dlaczego boimy się wartości w wychowaniu*. „Edukacja i Dialog”, nr 6, s. 26-32.
11. Olbrycht K. (2000), *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*. Wydawnictwo UŚ, Katowice.
12. Oleś P. (1989), *Wartościowanie a osobowość*. Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin.
13. Ostrowska K. (1999), *Wychowywać do urzeczywistniania wartości*. W: K. Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna*. Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 21-33.
14. Ostrowska U. (2006), *Aksjologiczne podstawy wychowania*. W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*. Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, s.391-415.
15. Węgrzyńska A. (2004), *Jaka edukacja, czyli o wprowadzaniu uczniów w świat wartości*. „Życie Szkoły”, nr 5, s. 331-334.

ROLE OF SCHOOL IN AXIOLOGICAL EDUCATION**Rozprawy Społeczne Nr I (IV) 2010, 35-48****Beata Wołosiuk**

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska

Abstract: The most important place where relations do proceed between a pupil and a tutor is family and, next to it, school. The presented manuscript addresses the issues of axiological education in early school education. The school (apart from the family) is an institution responsible for instilling values in the upbringing process.

The manuscript is divided into theoretical and research sections. The first elaborates on the literature of the subject, depicts major problems linked with values in education, the process of valuation and gaining axiological competences. The latter provides opinions of parents of IIIrd class pupils on the role of early school education in teaching values in the upbringing process.

Key words: values, valuation, education, axiological education.

This manuscript will be focused on the problem of instilling values in the upbringing process of children at a younger school age. This is a very significant stage in man's life, for it exerts a substantial impact on the successive years of life. The early school age is also a period when child's personality is being developed. It is also a time of special susceptibility to upbringing actions and of intensified cognitive curiosity. Apart from family, school is an important place where children are learning values. For this reason, this manuscript will present opinions of parents of IIIrd class pupils on the role of school in axiological education.

Values in education

B. Śliwerski elucidates that education "is the basic concept in pedagogics, covering a total of multi-dimensional activities and processes that serve to bring up and educate persons or social groups (Latin: *educatio, educo* – to introduce, to get out, to conduct, to educate)". Furthermore, this author notices that education is "on the one hand a factor of man's evolving, but on the other – an inseparable creative condition of man's natural development" (Śliwerski 2003, p. 906).

Thus, the broad notion of "education" encompasses all actions that lead to complete development of man, including upbringing which is a wide term comprehended in variety of definitions. Highly generally speaking, upbringing may be defined as a conscious and deliberate action aimed at triggering changes in personality of a pupil. Edu-

cation contains also the notion of education, namely teaching and learning altogether.

Education means also to provide conditions for versatile intellectual development of man, i.e. acquisition of knowledge, views, and beliefs, development of skills and interests. Yet, neither bringing up or education of the identity of a young man are possible without precise "guideposts", meaning – without values.

As aptly emphasized by K. Popielski, "values bind human existence with life, activate the course of interpersonal relations and are a point of reference to an individual. They attract and open a person to the reality, they oblige and guide. In that meaning, a statement may be made on them in terms of reality, which enables an individual the process of auto-transformation, transformation, orientation and decision-making" (Popielski 1996, p. 62).

In pedagogics, values are often comprehended as something that is important and valuable to both an individual and to society. They are perceived as positive feelings that are the objective of man's pursuit.

According to M. Nowak: "Values express *what should be and what we aspire to*, they inscribe some *ultimate sense* into the reality, they depict what is really significant and what should be strived for. They are pillars, the social, personal and community life is based on. They motivate and control basic human behaviors. Finally, they constitute the primary element of man's attitudes and adopted stance" (Nowak 2001, p. 393).

A man who does not possess any role models, any points of reference in life, is at risk of moral ambivalence. Such a condition is likely to elicit the feeling of loss, uncertainty and apathy in a man. Hence, a task of a teacher – the one who guides – is to educate in the spirit of respect for moral values. According to D. Von Hildebrand – moral life is based on the following attitudes:

- rightness,
- faithfulness,
- being driven by the sense of responsibility,
- respect for the truth,
- kindness (Kuczkowski 1985).

Education may assure versatile development of a child only when the values are present in the entire process of upbringing and education. Conscious and deliberate affecting a pupil is possible when a tutor knows the hierarchy of values and transfers them to a child skillfully, so that the child takes them as his own.

There is a close relationship between values and objectives of school education. The latter are a conscious and “programmed” effect we wish to achieve in the development of pupils over the period of educational processes. What objectives are to be achieved depends on the pupil and tutor, but also on the social, cultural and political situation.

Process of valuation

Valuation may be defined as expressing evaluating opinions, either accepting or not accepting the existing state of affairs, some behaviors, phenomena, and events. Valuation requires accepting primarily some system of values which is the foundation for making judgments. According to “Nowy słownik języka polskiego” (“A New Dictionary of Polish”) – “to value” means “to determine the ethical, moral and cultural value of something; to rank something according to that value, to estimate” (Dunaj 2005, p.764). Valuation is also defined as “evaluating, making evaluating judgments that either approve or disapprove the state of affairs, an event or behavior (acting)” (Łakowski 1982, p. 836).

As claimed by P. Oleś: “Something is, or rather is becoming a value because it is valued, desired or acknowledged as a value. Realization of values comprehended in this way equates with the pursuit of either accepted or desired aim, and the behavior (pursuit) itself is sometimes believed to be a symptom of valuation” (Oleś 1989, p. 9).

The process of valuation, according to Z. Matulka, proceeds in two stages. First, a subjective hierarchy of values is being built, which is followed by

evaluation to what extent the selected values were acquired by a person. Hence, the building of a hierarchy of values of a child occurs only when the child is introduced into the world of values by tutors and teachers (Matulka 2005).

Rathes, Harmina and Simon hold an opinion that the process of valuation should proceed according to the following postulates:

- free choice;
- out of independently-discovered alternative possibilities;
- after consideration of consequence of each of them;
- evaluated positively by an individual and being a source of satisfaction to the individual;
- agreed with values of other persons, meaning: evaluated positively also by the others;
- in accordance with the selection of action, meaning that the selection is to lead to the realization of values;
- establishing firm models of behavior, meaning realization of values in repeatable behaviors (Matulka 2005).

A question arises, then, how to organize school education to make it the education into values. It is a difficult problem, because instilling values in the bringing process cannot mean automatic imposing some values onto a pupil.

How to convey values in order not to make that process an indoctrination? – this question has been formulated by M. Nowak who after O. Reboul provides an example of Jesus Christ as a Teacher who when speaking about values has no intention of bringing up, yet He is bringing up even though. Taking this into account, the following strategies are postulated:

- 1) strategy of dissonance;
- 2) strategy of testimony;
- 3) strategy of stimulation (Nowak 2001).

In considering the process of bringing up into values, K. Olbrycht claims that axiological education should involve “help in acquiring knowledge about values and valuation as well as in the developing structures and processes responsible for: ability to recognize situation of choice, making a decision about accepting the valuating attitude, the selection of objectives and means linked with specified values as well as readiness to undertake and capability to complete actions corresponding with these values” (Olbrycht 2000, p. 88). Bearing this in mind, according to K. Olbrycht, the axiological education includes:

- 1) teaching on ways of treating values, on their substantiation, and on consequences of the choice of values,
- 2) referring educational activities to selected concepts of values.

Internalization of values will be possible if:

- they are learnt,
- they are understood,
- they are accepted,
- positive attitude is adopted towards them,
- independent choices are made and respective actions are undertaken to implement those values (Olbrycht 2000, p. 27).

Implementation of values is facilitated by compliance to the following principles:

1. Principle of personal development.
2. Principle of developing responsibility for decisions and choices.
3. Principle of extending the cause-and-effect thinking.
4. Principle of autonomy.
5. Principle of ceaseless enrichment of knowledge (Ostrowska 1999, p. 23).

As noticed by Z. Matulka, the most common method of conveying values in processes of school education is providing information. The learning of values, though highly needed, does not still mean the conveying of values. An important element in the process of transferring values is understanding and experiencing their attractiveness, emotional and volitional "adherence" to them. An effective method of conveying values is their revision by pupils in selected upbringing situations (Matulka 1998).

Z. Matulka claims that this process should proceed through a pedagogical dialog, which assumes partnership between a tutor and a pupil. Not only the tutor conveys values to the pupil, but interaction may be observed between these two subjects. It is vital, therefore, for behaviors of both the partners to be authentic.

The task of tutors is to find and implement desired values. To this end, the tutors should encourage children to make independent choices, should provide conditions for making free choices and demonstrate consequences of these choices. This may be accomplished with different techniques of values classification (e.g. sheets of written questions, unfinished sentences, construction of the list of values by children, psychodrama). (Węgrzyńska 2004).

Stages of acquiring axiological competences

When organizing the process of instilling values in the upbringing, consideration should be given to various stages of achieving axiological competences, which – according to U. Ostrowska – follow the below-presented order:

a) discovering, recognizing values (this stage requires: the ability to recognize good and evil by a child and the ability to notice what is valuable);

b) understanding values (this stage requires: knowledge about values and ability of logical thinking);

c) acknowledging, accepting values (this stage requires a child to adopt values as his own);

d) implementing values (this stage requires consequence in the range of commitments made in the world of values);

e) creating values (this stage requires creative activity) (Ostrowska 2006).

A teacher who is preparing a pupil for the adult life introduces the pupil into the world of values through the knowledge transferred and own attitude. A tutor shows what the values conveyed consist in. The organization of classes is important, yet dialog and creative engagement of a pupil are recommended as well (Ostrowska 1999).

K. Ostrowska is of the opinion that the task of tutors is to raise a man who will be interested in the world, and also in himself, will be searching for information but also will be able to adopt, process and use the gathered knowledge for the good of his own and others (Ostrowska 1999).

A tutor should convey such values that a child will be able to find by himself in the surrounding world, experience personally, and finally adopt as his own (Malicka 1999).

Analysis of empirical studies on the role of school in instilling values in the upbringing process

While instilling values to a child in the upbringing process, the following question should be answered: in what way does a child learn the values, how does their transfer look like? This section of the manuscript will present results of a survey on determinants of learning values in the education process. It will depict opinions of parents of IIIrd class pupils from the Bialski Province. Data referring to determinants of values learning by children in a family were collected with the use of an own-construction *Questionnaire for parents*. As mentioned above, school – next to the family – is an important place where children are learning the values. For this reason, the presented opinions of parents of IIIrd class pupils will refer to the role of school in axiological education.

The parents were asked whether, in their opinion, values constitute a significant problem in school education. Opinions of the respondents were presented in Figure 1.

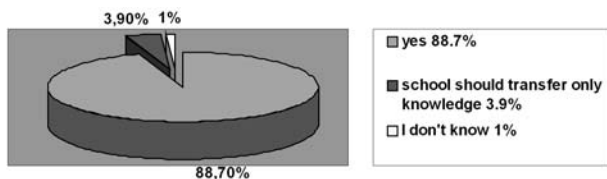

Figure 1. Do values constitute a significant problem in school education?

The majority of respondents (275 persons, which constitutes 88.7% of all respondents) claims that the values constitute a significant problem in school education, whereas 12 parents (3.9%) are of the opinion that school should focus only on knowledge transfer, and 3 parents (1%) have no opinion on that matter.

Figure 2 depicts who, in the opinion of parents, is responsible for developing desired values in children.

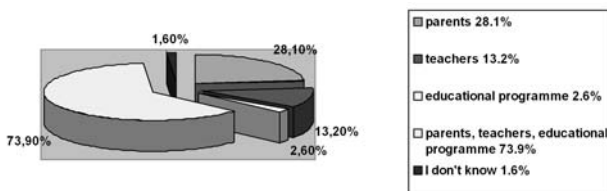

Figure 2. Who, in parents' opinion, is responsible for developing desired values in children?

As shown in Figure 2, respondents are of the opinion that both parents, teachers and educational programme are responsible for developing desired values (229 persons, which constitutes 73.9% of all respondents). The second group of respondents (28.1%) claim that mainly parents should develop desired values in their children, whereas 13.2% of the parents think that this is a task of teachers and another 2.6% – that this is a task of educational programme. Finally, 1.6% of the respondents hold no opinion on that matter.

As it results from the analysis of study results, the majority of parents claim that the development of desired values in their children is affected, apart from parents and teachers, also by the educational programme implemented at school, thus the next question asked by the author of this manuscript seemed to be substantiated. It refers to respondents being familiar with the educational programme conducted at schools attended by the children. Figure 3 illustrates familiarity of parents with educational programme of their children.

As shown in Figure 3, most of the respondents (250 parents, which is 80.6% of all respondents) declare familiarity with the educational programme of their children. In turn, 55 persons (17.7%) possess little knowledge of what their children are learning about at school, whereas 5

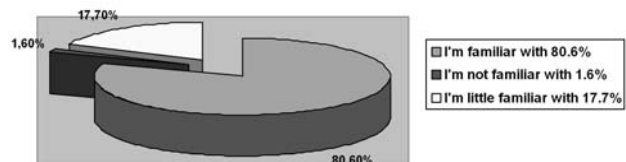

Figure 3. Parents' familiarity with educational programme

parents (1.6%) admit not to know the educational programme of their children at all.

Next, the parents were asked how they were familiarized with the educational programme of their child. Data collected in this respect are presented in Table 1.

Table 1. Mode the parents were familiarized with the educational program of their child

Mode of becoming familiarized with educational programme	N	%
Educational program was presented by school headmaster on parents meeting	29	9.4
Educational program was presented by child's tutor	215	69.4
Parents were familiarized with the programme while looking over child's textbooks	25	8.1
Parents were familiarized with the programme while doing homework with their child	14	4.5
Parents were familiarized with the programme while talking to their child	11	3.5
Parents learnt about the programme from other parents	1	0.3
Parents are teachers	4	1.3
No answer	11	3.5
TOTAL	310	100

As shown by results collated in Table 1, parents declared to learn about the educational programme of their child at school: from child's tutor – 215 persons (which constitutes 69.4% of all respondents) and from school headmaster – 29 persons (9.4%). In the questionnaire, the parents could also describe other ways of becoming familiarized with the educational programme of their child. This was an opportunity to 30 parents (9.6%) who declared that they have learnt about the educational programme: while doing homework with their child, while talking to heir child, from other parents, or because they are teachers themselves. In contrast, 11 persons (3.5%) did not answer that question. It may, thus, be assumed that they are not familiar with the educational programme of their child.

Afterwards, the parents were asked to express their opinion on what values should be promoted in education.

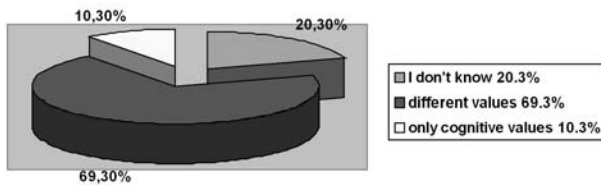

Figure 4. What values, in parents' opinion, should be promoted in education?

Answers provided by the parents were diverse. Part of the them claimed that at school attention should mainly be paid to cognitive values (32 persons, which constitutes 10.3% of all respondents). In that group of respondents there might be noticed opinions that "at school a child should most of all acquire knowledge", yet most of these parents were enumerating different values (215 persons - 69.3%). In contrast, 63 persons (20.3%) did not know what values should be considered in their child's education.

Table 2 presents opinions of the parents on what values, apart from the cognitive ones, should be promoted in integrated education.

Table 2. Values which, in parents' opinion, should be promoted in integrated education

Values	N
Patriotism	125
Emotionality	120
Kindness, good	116
Truth, truthfulness	110
Religious values	52
Love	39
Respect	31
Family	28
Helping other people	23
Justice	19
Health, healthy lifestyle	19
Friendliness	18
Diligence	17
Law-abidingness	15
Friendship	15
Responsibility	14
Reliability	13
Scrupulousness	11
Honesty	11
Tolerance	10
Sensitivity	9
Honor	9
Dutifulness	8
Loyalty	8
Beauty, esthetic values	7
Understanding	6
Respect to human dignity	5
Independence	5
Resourcefulness	5
Joy of life	4
Politeness	4
Courage	3
Harmony	2
Objectivism	2
Peace	2
Care over natural environment	1

As shown in Table 2, in parents' opinion the main values that should be promoted in integrated education apart from the cognitive ones (knowledge, wisdom, cognition) include: patriotism, honesty, kindness, truth, religion, love, respect, and family.

Another stage of the conducted survey enabled identifying what values, in parents' opinion, are especially emphasized at school their child attends to.

Table 3. Values preferred by school (in parents' opinion)

Values	N	%
Cognitive values	211	74.6
Moral values (good, honesty, justice)	107	37.8
Religious values	53	18.7
Personal values (abilities, developmental tendencies)	51	18
Social values (patriotism, independence, law-abidingness)	51	18
Vital values (health, strength, psychical balance)	34	12
Esthetic values (beauty, nobility, tragic nature)	20	7.1
I don't know	8	2.8

Data collected in Table 3 indicate that parents are of the opinion that at school attended by their children the greatest attention is paid to cognitive values, followed by moral and religious ones.

It has been assumed that while raising their child the parents did not pay much attention to some values promoted by the school. Therefore, Table 4 presents values preferred by school and not taken into account by parents in children upbringing.

Table 4. Values promoted by school that were not considered by the parents in the upbringing of their children

Values	N	%
Cognitive (cognition, knowledge)	20	6.5
Moral (good, honesty, justice)	9	2.9
Esthetic (beauty, nobility, tragic nature)	70	22.6
Personal (abilities, developmental tendencies)	26	8.4
Social (patriotism, independence, law-abidingness)	41	13.2
Vital (health, strength, psychical balance)	17	5.5
Religious	4	1.3
There are no such values	20	6.5
I don't know	103	33.2

Part of the surveyed parents did not know if there were any values that they had not considered in their child upbringing (103 persons, which constitutes 33.% of all respondents). The parents admitted that the values most frequently neglected in

the upbringing, but taken into account in school education, were: esthetic values (70 persons – 22.6% of all respondents), social values (41 persons – 13.2%), and personal values (26 persons – 8.4%).

Furthermore, the parents were asked to evaluate the effect of integrated education on development of desired values in their children.

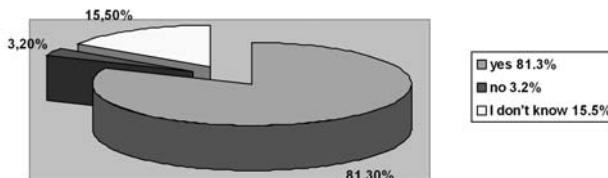

Figure 5. Did integrated education affect positively the development of desired values in child (in parents' opinion)?

As show in Figure 5, most of the parents (252 persons, which constitutes 81.3% of all respondents) were of the opinion that school education affected positively the development of desired values in their child. In turn, 48 persons (15.5%) held no opinion on that matter, whereas as little as 10 persons (3.2%) claimed that school education had not impact on developing desirable values in their children.

Of great importance is also identification of values developed, in parents' opinion, in their children since they have begun attending school. Table 5 presents the list of values developed in children at school.

Table 5. Values developed in children at school (in parents' opinion)

Values	N	%
Cognitive (cognition, knowledge)	242	78.1
Moral (good, honesty, justice)	101	32.6
Esthetic (beauty, nobility, tragic nature)	48	15.5
Personal (abilities, developmental tendencies)	114	36.8
Social (patriotism, independence, law-abidingness)	98	31.6
Vital (health, strength, psychical balance)	73	23.5
Religious	86	27.7
TOTAL	310	100.0

The greatest group of the parents surveyed is of the opinion that the values developed in their children since they started attending school were cognitive values (242 persons, which constitutes 78.1% of all respondents), followed by personal values (114 persons – 36.8%) and moral values (101 persons – 32.6%). The least number of parents pointed to esthetic values as being developed in their children at school (48 persons – 15.5%).

The teaching of values cannot consist in imposing these values to children. Of crucial significance seems, therefore, to be the problem of transfer of values. Hence, the parents were asked how, in their opinion, pupils are learning values at school. Table 6 presents answers provided by the parents.

Table 6. Transfer of values in integrated education (in parents' opinion)

How is a child learning values at school?	N	%
Through information on how a person should behave	156	50.3
Through the example of significant persons	58	18.7
Pupil, supervised by a teacher, is trying to recognize, understand and accept some values	176	56.8
Through other forms	9	2.9
I don't know	14	4.5
TOTAL	310	100

Over half the respondents (176 persons, which constitutes 56.8% of all respondents) think that, under supervision of a teacher, their children are trying to recognize, understand and accept some values. In turn, 156 persons (50.3%) are of the opinion¹ that the most frequent method of conveying values at school attended by their children is showing how to behave.

Conclusions

1. The parents surveyed are of the opinion that both parents, teachers and educational programme are responsible for developing desired values in children.

2. According to the respondents, integrated education should promote the following values: patriotism, honesty, good, truth, religion, love, respect, and family.

3. The parents claim that at school their children are attending to, the greatest emphasis is put on cognitive values, followed by moral and religious ones.

4. The parents admit that the values most frequently neglected in upbringing but developed in school education are: esthetic values (70 persons – 22.6% of the respondents), social values (41 persons – 13.2%) and personal values (26 persons – 8.4%).

5. Most of the parents (252 persons – 81.3%) are of the opinion that school education affected positively the development of desired values in their children.

¹ a similar observation was made by Z. Matulka, *Przekazywanie wartości w procesie edukacji szkolnej*. „Edukacja i Kultura”, 1998, no. 1(23), pp. 12-14.

References:

1. Dunaj B. (2005), *Nowy słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Wilga 2005, Warszawa.
2. Kuczkowski S. (1985), *Przyjacielskie spotkania wychowawcze*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków.
3. Łąkowski R. (1982), *Encyklopedia Popularna PWN*. PWN, Warszawa.
4. Malicka M. (1999), *Dać ludziom pragnienie*. In: K. Olbrycht (ed.), *Edukacja aksjologiczna*. Wydawnictwo UŚ, Katowice, p.
5. Matulka Z. (1998), *Przekazywanie wartości w procesie edukacji szkolnej*. „Edukacja i Kultura”, no. 1(23), pp. 9-15.
6. Matulka Z. (2005), *Wartości u podstaw wychowania personalistycznego*. In: F. Adamski (ed.), *Wychowanie personalistyczne*. Wydawnictwo WAM, Kraków, pp. 225-235.
7. Nowak M. (2001), *Podstawy pedagogiki otwartej*. Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
8. Śliwerski B. (2003), *Edukacja*. In: T. Pilch (ed.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, vol. I, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, pp. 905-906.
9. Popielski K. (1996), *Wartości i ich znaczenie w życiu ludzkim*. In: K. Popielski, *Wartości – człowiek – sens* (ed.), RW KUL, Lublin, pp. 61-69.
10. Olbrycht K. (2000), *Dlaczego boimy się wartości w wychowaniu*. „Edukacja i Dialog”, no. 6, pp. 26-32.
11. Olbrycht K. (2000), *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*. Wydawnictwo UŚ, Katowice.
12. Oleś P. (1989), *Wartościowanie a osobowość*. Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin.
13. Ostrowska K. (1999), *Wychowywać do urzeczywistnienia wartości*. In: K. Olbrycht (ed.), *Edukacja aksjologiczna*. Wydawnictwo UŚ, Katowice, pp. 21-33.
14. Ostrowska U. (2006), *Aksjologiczne podstawy wychowania*. In: B. Śliwerski (ed.), *Pedagogika*. Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, pp. 391-415.
15. Węgrzyńska A. (2004), *Jaka edukacja, czyli o wprowadzaniu uczniów w świat wartości*. „Życie Szkoły”, no. 5, pp. 331-334.